

Katsausartikkeli

Kasvu ja edistys: modernisaatioteoreettisia pohdintoja

Visa Heinonen, valtiotieteen tohtori, kuluttajaekonomian professori,
valtiotieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto

Mika Pantzar, kauppatieteen tohtori, emeritusprofessori, valtiotieteellinen
tiedekunta, Helsingin yliopisto

Abstrakti

Moderni eli nykyaika ja sen synty sekä erityispiirteet ovat kiinnostaneet yhteiskuntatieteilijöitä ja historian tutkijoita pitkään. Erityisesti kiinnostuksen kohteena on ollut nykyaikaisuuden prosessina. Nykyaikaisuuden on tulkittu tarkoittavan ainakin seuraavia asioita: teollistumista, taloudellista kasvua, kaupungistumista, koulutustason nousua, joukkoviestintää, maallistumista, yhteiskunnallista rakennemuutosta, sosiaalista liikkuvuutta, hallintaa, järjestystä, valvontaa, rationaalisuutta, tehokkuutta, suunnittelua ja tieteellisen tutkimuksen hyödyntämistä yhteiskunnallisessa suunnittelussa sekä päätöksenteossa. Tässä katsausartikkelissa korostetaan instituutioiden ja kulttuuristen orientaatioiden keskinäistä ja usein eri tahtista dynamiikkaa. Muutokset yhteiskunnassa eivät tapahdu ilman toimijoita ja heidän intressejään. Katsaus tulkitsee toimijoiksi myös tekstit ja teoriat. Lisäksi se esittää talouskehityksestä evolutionaarisen tulkinnan, joka korostaa yhteiskunnan ja talouden organisoitumista enemmän yhteistyön kuin kilpailun kautta. Katsausartikkeli valaisee erityisesti Suomen yhteiskunnallista muutosta keskeisimpien modernisaatiotulokintojen kautta ja käsittelee modernisaatioteoriaa koskevaa tieteellistä keskustelua.

Avainsanat: modernisaatioteoria, Suomen taloushistoria, nykyaika, Walt Rostow

<https://doi.org/10.51810/pt.149383>

Johdanto

Moderni eli nykyaika ja sen synty sekä erityispiirteet ovat kiinnostaneet yhteiskuntatieteilijöitä ja historian tutkijoita pitkään. Erityisesti kiinnostuksen kohteena on ollut modernisoituminen eli nykyaikaistuminen prosessina. Nykyaikaistumisen on tulkittu tarkoittavan ainakin seuraavia asioita: teollistumista, taloudellista kasvua, kaupungistumista, koulutustason nousua, joukkoviestintää, maallistumista, yhteiskunnallista rakennemuutosta, sosiaalista liikkuvuutta, hallintaa, järjestystä, valvontaa, rationaalisuutta, tehokkuutta, suunnittelua ja tieteellisen tutkimuksen hyödyntämistä yhteiskunnallisessa suunnittelussa sekä päätöksenteossa (Berman 1982; Fornäs 1995; Gilman 2003). Mainitut prosessit ovat tuottaneet nykyajan maailman sellaisena kuin sen tunnemme.

Olemme ensisijaisesti kiinnostuneita siitä, miten modernin syntyä on käsitteellistetty. Modernisoitumisesta on monesti puhuttu ikään kuin luonnonvoimaisena yhdenmukaista kehitystä edistävänä prosessina yksilöimättä toimijoita ja toiminnan taustalla vaikuttavia tekijöitä. Nykyaika ei ole kuitenkaan syntynyt ilman tekijöitä. Tarkastelemme nykyaikaistamista toimijoiden, mentaliteettien ja ideologioiden sekä instituutioiden näkökulmasta. Korostamme kulttuuristen orientaatioiden ja yhteiskunnallisten rakenteiden sekä teknologian muuttuvia vuorovaikutussuhteita.

Modernisoitumista ovat tarkastelleet eri näkökulmista monet tutkijat (esim. Berman 1982; Calinescu 1987; Eisenstadt 1966; Fornäs 1995; Gilman 2003; Hettne 1990; Jallinoja 1991; Latham 2000; Weber 2008; 2012). Me erittelemme ilmiötä erityisesti 1950-luvun lopulla ja 1960-luvulla kulta-aikansa kokeneen modernisaatioteorian sekä sen kritiikin näkökulmasta. Tarkastelemme modernisaatioteorian soveltuvuutta Suomen talouskehityksen analyysiin. Näin ollen osallistumme historioitsijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden käymään keskusteluun suomalaisen yhteiskunnan nykyaikaistamisesta ja nykyaikaistumisesta. Tärkeitä puheenvuoroja kyseiseen keskusteluun viime aikoina ovat esittäneet esimerkiksi Jari Ojala, Jari Eloranta, Jukka Jalava ja Rita Asplund (2006), Pertti Haapala (2018), Juhani Koponen ja Sakari Saaritsa (2019), Petri Karonen, Nils Erik Villestrand ja Haapala (2021) sekä Pirjo Markkola, Marjaana Niemi ja Haapala (2021).

Artikkelimme tarkastelee nykyaikaistumisen teorioita. Tuomme esiin kolme tulkintaa. Ensinnäkin korostamme sitä, että muutokset yhteiskunnassa eivät tapahdu ilman toimijoita ja heidän intressejään. Toiseksi nostamme esiin evolutionaarisen tulkinnan, joka korostaa yhteistyötä kilpailun sijasta yhteiskuntaa organisoivana voimana. Kolmanneksi tarkastelemme taloustieteellistä modernisaatioteoriaa, sen kritiikkiä ja soveltuvuutta Suomen kehitykseen.

Aluksi käymme läpi modernin syntyprosessin keskeisiä teoreettisia traditioita. Keskitymme lähinnä toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan ja erityisesti Walt Rostowin vaiheteoriaan ja sen kritiikkiin. Modernisaatiokeskustelua leimasi vahva tulevaisuususkko ja konvergenssiopin mukaisesti käsitys eri maiden muuttumisesta samankaltaisiksi maallistuneiksi demokratioiksi. Toisin on käynyt, ja monet modernisaatioteorian oletukset ovat jääneet historiaan. Esitämme myös evoluutioteoreettisen tulkinnan, joka muista tulkinnoista poiketen korostaa taloudellisen ja yhteiskunnallisen kilpailun sijaan yhteistyötä. Lopuksi esitämme alustavaa pohdintaa Suomen nykyaikaistumisen historiasta. Institutionaalinen näkemys talouskehityksestä on haastanut perinteiset talousteoriat. Tutkimus on muuttunut entistä monitieteisemmäksi. Poliittisen taloustieteen näkemykset ovat rikastaneet merkittävällä tavalla olemassa olevia totuuksia.

Nykyaikaistuminen kasvuna ja edistyksenä

Nykyaikaistuminen on yhdistetty usein ajatukseen kasvusta edistyksenä. Ajatus syrjäytti Euroopassa keskiajalla näkemyksen kasvusta syklisenä prosessina (Bury 1920). Toisen maailmansodan jälkeen Yhdysvalloissa joukko tutkijoita alkoi painottaa modernisoitumisen positiivisia vaikutuksia. Näkemyksestä tuli toisen maailmansodan jälkeen liberaalien yhteiskuntien kehitystä kuvaavan konservatiivisen, optimistisen ja muutoshakuisen ideologian kiteytyminen (Latham 2000).

Modernisaatioteoriaksi kutsuttua ajatusmallia kehitelleillä yhteiskuntatieteilijöillä oli tavoitteenaan systemaattinen ja tarkka malli (Gilman 2003, 5). Sen avulla ”alikehittyneitä” yhteiskuntia voitaisiin ohjata kehityksen tielle ja siten välttää poliittiseksi uhaksi nähty sosialismi ja kommunismi. Modernisaatioteoria painotti järjestystä, suunnittelua ja hallintaa. Modernisaatioteoreetikot

näkökulmistaan 1700-luvun valistuksen laajenuksena, joka voitiin viedä kehityksen varhaisissa vaiheissa oleviin yhteiskuntiin (Gilman 2003, 8).

Modernisaatioteoria oli myös ulkopoliittinen vastine sosiaaliselle modernismille hyvää tarkoittavana, teknokraattisena ja rationalisoivana ratkaisuna ongelmiin (Gilman 2003, 16). Modernisaatioteoreetikoiden ajatus nykyaikaistumisesta on hyvä erottaa 1900-luvun alkupuolen modernismista kulttuurisena suuntauksena. Järjestystä, suunnittelua ja hallintaa korostava nykyaikaistaminen eroaa selkeästi Friedrich Nietzschen, Franz Kafkan ja dadaistien modernismista Auguste Comten, Piet Mondrianin, Bauhausin, Gropiuksen ja Le Corbusierin suuntaan (Berman 1982, 26; Gilman 2003, 7). Matei Calinescu (1987; ks. myös Jallinoja 1991) on tunnistanut esteettisen ja aatehistoriallisen modernismin viidet kasvot, jotka hän on nimennyt seuraavasti: modernismi, avant-garde, dekadenssi, kitsch ja postmodernismi.

1800-luvun alkupuolella modernin ideaan sisältyi ajatus edistyksestä, luottamus tieteeseen ja teknologiaan sekä luottamus järkeen ja vapauteen ideaalina (Calinescu 1987, 41). Korostettiin eroa antiikkiin ja traditionaaliseen sekä uskontoon. Avant-gardea luonnehti kokeellisuus, vapaus, urbanismi, teknologismi, jopa anarkismi, boheemius ja surrealismi. Dekadenttia modernismia edusti esimerkiksi runoilija Charles Baudelaire. Se on lähellä myös Nikolai Tshernisevskin, Vissario Belinskin ja Leo Tolstoin venäläistä traditiota (Calinescu 1987, 199). Kitsch oli puolestaan ilmaus keskiluokan mausta. Se oli halpaa, vulgaaria, mautonta, sentimentaalista ja somaa: keskiluokkaiseen kotiin sopivaa taidetta (Calinescu 1987, 248). Postmoderni oli vastaus modernismin ”utopistisiin jäykkyyksiin” (Calinescu 1987, 282). Postmodernismi suhtautui erityisen kriittisesti universaaleihin ajatuksiin edistyksestä ja rationaalisuudesta. Calinescun (1987, 297) mukaan kirjallisuudessa postmodernismin ydintä olivat yhdysvaltalaiset beatnikit, kuten Allen Ginsberg ja Jack Kerouac.

Sisäiset jännitteet ovat leimanneet keskustelua modernista. Modernisaatioteoria kyseenalaistettiin voimakkaasti 1970-luvulta lähtien. Erityisesti kehitystaloustieteen edustajat kritisoivat sitä. Strukturalistisen taloustieteen edustaja Raúl Prebisch oli sen ensimmäisiä kritikoita. Paul Baranin 1950-luvun lopun tutkimuksista versonut ja erityisesti saksalaissyntyisen André Gunder Frankin tunnetuksi tekemä uusmarxilainen riippuvuusteoria useine latinalaisamerikkalaisine edustajineen (Heinonen ja Pantzar 1993) ja historiallinen sosiologi Immanuel Wallerstein maailmanjärjestelmäteorioineen jatkoivat kritiikkiä.

Argentiinalainen Raúl Prebisch esitti kapitalistisen maailmantalouden jakautuvan yhtäältä teollistuneeseen keskukseen ja toisaalta alikehittyneeseen periferiaan. Tätä dikotomista jakoa kehittivät edelleen riippuvuusteoreetikot ottamalla käyttöön esimerkiksi semiperiferian käsitteen. Historioitsija Fernand Braudelin (1986, 43) mukaan maailmantalouden keskuksena on ollut aina voimakas, aggressiivinen, etuoikeutettu ja dynaaminen valtio, jota muut ovat pelänneet: 1300-luvun Euroopassa se oli kaupunkivaltio Venetsia, 1500-luvulla Hollanti, 1600-luvulla ja pitkään sen jälkeen Englanti, jota seurasi Yhdysvallat. Eurooppaan muodostui siis varhain talousjärjestys, jossa keskusta ympäröi melko lähellä semiperiferia ja kauempana periferia. 1300-luvun Venetsiaa ja 1500-luvun Antwerpeniä ympäröi semiperifeerinen vyöhyke, kun taas esimerkiksi Pekingin, Delhin, Istanbulin tai Moskovan ympärillä tällaista ei ollut (Braudel 1986, 48), eli semiperiferia oli pitkään eurooppalaiseen talousjärjestykseen kuulunut erityispiirre.

Järkeä, empirismää, tiedettä, universalismia, individualismia, suvaitsevaisuutta, vapautta, sekularismia ja ihmisluonnon yhtenäisyyttä korostava modernisaatioteoria oli voimakkaasti valistuksen perillinen (Gilman 2003, 30). Teorian kehittäjät edustivat eri yhteiskuntatieteitä. Harvardin yliopiston Talcott Parsonsin sosiologinen teoria, klassikot Karl Marx, Émile Durkheim ja Max Weber sekä evoluutioteoria vaikuttivat vahvasti modernisaatioteoreetikoihin. Modernisaatioteorian keskeisiä edustajia olivat sosiologit ja politiikantutkijat Seymour Martin Lipset, Gabriel Almond, Lucian Pye, David Apter, Alex Inkeles, Karl Deutsch sekä taloustieteilijät Bert Hoselitz ja Walt Whitman Rostow (Gilman 2003, 2). Viimeksi mainittu Rostow lienee edelleen tunnetuin modernisaatioteorian kehittäjistä. Rostow painotti taloudellista ulottuvuutta nykyaikaistumisen prosessissa. Esimerkiksi sosiologi ja politiikan tutkija Lipset (1959) korosti nykyaikaistumista osittain kulttuuri-sena prosessina, jossa arvot muuttuvat ja joka johtaa demokratisoitumiseen. Kyseisen prosessin ymmärtämiseksi on hyvä perehtyä tarkemmin Rostowin teoriaan taloudellisen kasvun vaiheista, jota käsittelemme seuraavaksi.

Modernisaatioteoria ja Rostowin kasvun vaiheet

Rostow (1916–2003) toimi 1950-luvulla Massachusetts Institute of Technology -yliopiston taloushistorian professorina ja seuraavalla vuosikymmenellä Yhdysvaltain presidenttien John F. Kennedyn ja Lyndon B. Johnsonin hallinnoissa hyvin merkittävässä tehtävässä. Rostow kehitteli ideoitaan 1950-luvun julkaisuissaan ja korosti taloudellista kasvua modernisoitumisen edellytyksenä (Rostow 1952; 1956). Hän yhdisti tarkastelussaan kulttuurisen ja teknologisen determinismin (Gilman 2003, 163). 1950-luvulla talouskasvu kiinnosti laajasti kansantaloustieteilijöitä. Rostow (1962) tiivisti näkemyksensä modernisaatioteoriasta runsaasti huomiota saaneessa pääteoksessaan taloudellisen kasvun vaiheista.

Rostowin lähtökohtana oli jo yhteiskuntatieteiden klassikoille Marxille, Weberille, Durkheimille ja Ferdinand Tönniesille keskeinen perinteisen ja modernin jaottelu (Hettne 1990, 84–85). Ajatus yhteiskunnallisen kehityksen vaiheista ei ollut mitenkään uusi. 1800-luvun ajattelijoista edellä mainittujen lisäksi Johan Wilhelm Snellmaniin vaikuttanut taloustieteilijä Friedrich List sekä saksalaisen historiallisen taloustieteen edustajat, kuten Bruno Hildebrand ja Werner Sombart, olivat omaksuneet ajatuksen talouskehityksen vaiheista 1700-luvun yhteiskuntateoreetikoilta (Heikkinen ym. 2000, 71; Schumpeter 1986, 505). Myös Adam Smith kehitteli ajatustaan kehityksen vaiheista 1750-luvulla samaan aikaan ranskalaisen fysiokraatin, Anne Robert Jacques Turgot'n kanssa (Meek 1977).

Rostowin (1962, 11–21) mukaan yhteiskunnat kehittyvät viiden vaiheen kautta heimojen tai klaanien perinteisestä maatalousyhteiskunnasta (*traditional society*) siirtymä- (*precondition of take-off*) ja irtaantumisvaiheeseen (*take-off stage*) kautta noin neljäkymmenen vuoden kuluttua seuraavaan kypsymisvaiheeseen (*drive to maturity*) ja lopulta laajan joukkokulutuksen vaiheeseen (*age of high mass consumption*). Hän nimittää perinteisiksi yhteiskunniksi kaikkia Isaac Newtonin aikaa edeltäneitä yhteiskuntia Kiinan dynastiat, Lähi-idän kulttuurit ja keskiajan Euroopan mukaan lukien. Ensimmäiset siirtymävaiheen yhteiskunnat syntyivät 1600- ja 1700-luvun Länsi-Euroopassa, missä modernia tiedettä alettiin soveltaa maailmanmarkkinoiden laajentuessa. Pankkien perustaminen, pääomien liikkuminen ja erityisesti investointien lisääntyminen kuljetus- ja liikenneinfrastruktuuriin sekä muita kansakuntia kiinnostavaan alkutuotantoon edistävät kehitystä (Rostow 1962, 14–15). Myös tehokkaan ja keskitetyn kansallisvaltion luominen luo edellytyksiä irtaantumisvaiheeseen siirtymiseksi.

Irrautumisvaiheessa taloudellisesta kasvusta tulee yhteiskunnan normaali tila. Rostowin (1962, 16–17) mukaan Iossa-Britanniassa, Yhdysvalloissa, Kanadassa ja muutamissa Länsi-Euroopan maissa tekniikan kehitys oli irtaantumisvaiheen tärkeimpiä tekijöitä. Iso-Britannia saavutti irtaantumisvaiheen jo vuoden 1783 jälkeisenä kahtena vuosikymmenenä, Ranska, Belgia, Yhdysvallat ja Saksa 1800-luvun puolivälin tienoilla, Ruotsi ja Japani 1870-luvun jälkeen ja Kanada sekä Venäjä 1800-luvun lopulla (Rostow 1962, 56). Suomea Rostow ei mainitse teoksessaan, ja muutenkin Ruotsi edustaa hänen tarkastelussaan ainoana Pohjoismaita. Akateemikko Eino Jutikkala (1962, 61; 1968, 208) arvioi Suomen irtaantumisvaiheeksi 1860- ja 1870-luvun.

Jutikkalan arviolle on hyviä perusteita, sillä aikakautta leimasi kaupungistuminen, metsänhoito oli edistynyt merkittävästi, sahateollisuus laajeni ja kehittyi teknisesti, vuonna 1879 toteutettiin elinkeinovapaus ja kansalaisyhteiskunnan toiminta oli alkanut vilkastua kansalaisjärjestöjen perustamisen myötä (ks. Alapuro ym. 1987; Hjerppe 1988). 1860-luvulla Suomi oli saanut oman rahayksikkönsä ja valtiopäivätoiminta oli aloitettu pitkän tauon jälkeen. Voidaan siis väittää, että taloudellisen kehityksen institutionaalinen ympäristö oli kehittynyt entistä suotuisammaksi. Matti Peltosen (1992) mukaan tärkeä muutos tapahtui, kun maaseudulla siirryttiin viljataloudesta kohti lypsykarjavaltaista maataloutta. 1860-luvun nälkävuodet olivat osoittaneet riskit, jotka liittyivät sään muutoksiin ja satovaihteluihin.

Rostowin (1962, 58) mukaan irtaantumisvaiheessa investointi- ja säästämisaste kohosivat selkeästi jopa kymmeneen prosenttiin kansantulosta, yksi tai useampi teollisuuden haara kasvoi nopeasti, institutionaalinen ympäristö suosi irtaantumisen mahdollistamia kasvumahdollisuuksia, teknologiat levisivät talouden eri sektoreille ja uudet elinkeinot laajenivat. Rostow myöntää myös eliittien roolin ja tuo esiin, että taloustieteilijät ovat tunnustaneet Weberin (1980) korostaman protestanttisen etiikan roolin talouden kasvulle ja kehitykselle. Hän ei kuitenkaan viittaa Weberin klassiseen tekstiin vaan Nicholas Kaldorin (1954) artikkeliin esimerkkinä. Tosin Kaldor (1954, 67), yksi merkittävimmistä Cambridgen koulukunnan taloustieteilijöistä, ei myöskään mainitse Weberiä vaan viittaa yleisemmin protestanttisen etiikan merkitystä painottaneisiin taloushistorioitsijoihin ja sosiologeihin.

Kypsymisvaiheessa merkittävää osaa yhteiskunnan ”voimavaroista on alettu käyttää hyväksi (sillä hetkellä) uudenaikaista tekniikkaa soveltaen” (Rostow

1962, 83). Irtaantumisvaiheessa johtaneiden talouden sektorien rinnalle tulee uusia nopeasti kasvavia sektoreita. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa rautateiden kehityksellä oli suuri merkitys. Sen myötä teräs- ja konepajateollisuus pääsivät merkittävään kasvuun. Rostowin (1962, 84) mukaan Iso-Britannia saavutti kypsyyden vuoteen 1850 mennessä, Yhdysvallat 50 vuotta myöhemmin, Saksa ja Ranska vuonna 1910, Ruotsi vuonna 1930 ja Japani vuonna 1940. Venäjä ja Kanada saavuttivat kypsymisvaiheen vasta vuonna 1950.

Kypsyysvaihetta seuraa Rostowin teoriassa laajan joukkokulutuksen aika-kausi, jossa kansakunnat pyrkivät ensinnäkin käyttämään entistä enemmän voimavarojaan sotilaallisiin ja ulkopoliittisiin tarkoituksiin. Tämä pätee varmasti suurvaltoihin ja vaurastuneisiin väkirikkaisiin kansakuntiin pienten maiden joutuessa sopeutumaan. Toiseksi panostetaan entistä enemmän suhdannevaihtelujen tasoittamiseen, tulonjaon tasaamiseen, sosiaaliturvaan ja työajan lyhentämiseen (Rostow 1962, 103). Kolmanneksi kulutustavarat, palvelut ja kestokulutushyödykkeet tulevat entistä laajempien kansanjoukkojen saataville. Rostowin arkkityyppi joukkokulutuksen yhteiskuntana on Yhdysvallat, jonka hän arveli tulleen laajan joukkokulutuksen vaiheeseen jo 1920-luvulla. Hänen mukaansa (Rostow 1962, 107–109) johtavia sektoreita olivat autotuotanto, esikaupunkirakentaminen ja kestokulutushyödykkeiden leviäminen entistä useampien kuluttajien saataville. Kuluttajakansalaisen synty ajoittui varsinaisesti toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan (Cohen 2003).

Vaiheteorian kritiikki: Shmuel Eisenstadt

Imperiumien syntyä, elämää ja kuolemaa käsittelevistä tutkimuksista tunnettu israelilainen sosiologi Shmuel Eisenstadt (1964; 1966; 1974; 1980) on kritisoinut rostowilaisia vaiheteorioita erityisesti siitä, että niissä oletetaan kehitys lineaariseksi ja yleispäteväksi. Vaihesiirtymät ovat olleet hyvin erilaisia eri historian vaiheissa ja sivilisaatioissa. Eisenstadtin mukaan Weberin kulttuurinen tai Marxin taloudellinen determinismi yksinkertaistavat kehitystä palauttaessaan muutokset protestanttisen kulttuuriin tai teknotalouden läpimurtoon. Kulttuuriset orientaatiot ja yhteiskunnalliset

rakenteet kehittyvät vuorovaikutuksellisesti ja dialektisesti. Sivilisaatioiden evoluutiota ei voi selittää olettamalla poliittisten, sosiaalisten ja taloudellisten muutosten etenevän tasatahdissa.

Vielä 1900-luvun alun aikalaisdiagnooseissa evoluutiolle oli tapana antaa edistyksen (tai perikadon) merkitys. Luonnontieteellistä käsitystä mukaillen kilpailu ja ”luonnonvalinta” nähtiin tärkeimpänä yhteiskuntaa organisoiavana voimana. Universaalin ja lineaarisen kehityksen näkökulmaa alettiin kuitenkin kritisoida toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina (Eisenstadt 1980). Paradoksaalisesti samaan aikaan poliittiset toimijat tarjosivat ”kehitysmäängelman” ja alikehityksen ratkaisuksi länsimaista ”niukkuudesta runsauden yhteiskuntaan” -kehitysmallia. Kuvaavasti esimerkiksi New Yorkin vuosien 1964–1965 maailmannäyttelyssä vastakkain aseteltiin polynesiaiset tanssijat ja General Electricin ja Disneyn tulevaisuuskuvat (kuvat 1 ja 2).

KUVA 1. MAAILMANNÄYTTYLYSSÄ OLII TAPANA ESITTÄÄ VIERAITA JAVÄHEMMÄN KEHITTYNEITÄ KULTTUUREITA OMILLA OSASTOILLAAN. POLYNESIALAISTEN NAISTEN TANSSESITYKSET OLIVAT JATKOA AIKAISEMPIEN MAAILMANNÄYTTYLYILLE, JOISSA ESIMERKIKSI SAAMELAISILLA OLII OMA OSASTONSA. (NEW YORK WORLD'S FAIR 1965 OFFICIAL GUIDE 1965, 46.)

KUVA 2. NEW YORKIN MAAILMANNÄYTTelyn SUURET YRITYKSET, KUTEN GENERAL ELECTRIC JA GENERAL MOTORS MÄÄRITTELVÄT EDISTYKSEN SUUNTAA OMIEN INTRESSIENSÄ MUKAISESTI. JÄTTIYRITYSTEN ROOLI OLI SELVÄ JO VUODEN 1933 CHICAGON MAAILMANNÄYTTelyssä, JONKA TEEMANA OLI "CENTURY OF PROGRESS". (NEW YORK WORLD'S FAIR 1965 OFFICIAL GUIDE 1965, 55.)

Rostowin ajatus irtaantumisesta alikehityksen kiertestä edustivat puhtaimmillaan kehitysoptimismia, jossa talous on primääri muutosvoima. Eisenstadt (1974, 232) kutsuu konvergenssiteoriaksi ajatusta, jonka mukaan kehitys etenee kaikissa maissa samalla tavalla teollistumisen, kaupungistumisen ja sosiaalisen liikkuvuuden lisääntymisen myötä. Lipsetin (1959) tapaan modernin ekspansioon ajateltiin näkyvän paitsi taloudellisen kasvun ja demokratian muodossa niin myös esimerkiksi kansalaisten kykynä asettua toisten asemaan.

Valistuksen ajatukset esimerkiksi vallan kolmijaosta tai demokraattisista instituutioista ovat realisoituneet vain osassa maailman maita. Esimerkiksi Kiinan modernisaatiokehitys on ollut täysin erilaista. Eisenstadtin mukaan siirtymät traditionaalisista yhteiskunnista moderneiksi valtioiksi ovat ymmärrettävissä vain, jos tunnistetaan institutionaalisten rakenteiden ja kulttuuristen orientaatioiden (mentaliteetti, ajan henki ja niin edelleen) erityisyys ja historiallisesti muuttuvat vuorovaikutussuhteet. Yksilöiden ja kollektiivisten toimijoiden ja usein myös eliitin rooli on toimia rakenteellisten ja kulttuuristen

kenttien välittäjinä. Koskaan muutos ei ole täydellinen, ja esimerkkinä vanhan tradition säilymisestä voidaan nähdä nykypäivässä elävät kuningaskunnat traditioineen.

Kuten myöhemmin esitämme, 1980-luvun Suomen ripeää ”siirtymää markkinatalouteen” yhden hallituskauden aikana leimasi se, että vapaiden markkinoiden ajatuksia oli valmisteltu jo vuosikymmeniä aikaisemmin muassa tieteellisissä aikakauskirjoissa. Uudet ajatukset leviävät usein keskustelusta periferiaan, ja Suomen tapauksessa tämä tapahtui muun muassa Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö OECD:n ja muiden kansainvälisten instituutioiden välityksellä. 1980-luvun kansainvälisessä talouspoliittisessa keskustelussa painopiste siirtyi markkinoiden säätelystä markkinoiden vapauttamiseen (esim. *Positive Adjustment*). 1970-luvulla valtavirtaa edustaneen ja kehittyvien maiden tarpeita korostaneen uuden kansainvälisen taloudellisen järjestyksen (*New International Economic Order*) sijasta puhuttiin deregulaation tarpeesta. Ajatusten globaalia liikettä tutkineet Barbara Czarniawska ja Bernward Joerges (1996) korostavat Eisenstadtin tapaan dialektiikkaa, jonka mukaan sosiaalinen ja teknologinen tai materialistinen ja idealistinen eivät ole erotettavissa toisistaan. Yksinkertaistetusti voisi sanoa, että ajatuksen tai instituution siirto paikasta toiseen edellyttää ajatuksen kielellistä yleistämistä ja abstrahointia eli kodifointia. Vastaavasti uudessa kulttuurikontekstissa ajatus konkretisoidaan ja räätälöidään eli dekodifoidaan sopivampaan muotoon. Ideat saavat usein materiaalsen olemuksen tällaisissa prosesseissa. ”Käännöstyössä” eliitillä on usein keskeinen rooli.

Yhteiskunnalliseen muutokseen tai muuttumattomuuteen johtavia mekanismeja ei pidä pelkästään olettaa, vaan ne pitää myös tunnistaa sekä empiirisesti että teoreettisesti. Eisenstadtin (1964) mukaan suurien imperiumien ja sivilisaatioiden evoluutio voidaan tulkita kahden erilaisen mutta toisistaan riippuvan prosessin, kehittyvän työnjaon (differentiation) ja integraation yhteisvaikutuksena. Työnjaon syventyminen viittaa autonomisten ja organisatoristen (ala-)järjestelmien, sellaisten kuin liike-elämä, ammattikunnat tai uskonnolliset lahkot, kehittymiseen, laajentumiseen ja institutionalisointumiseen. Työnjaon eteneminen johtaa autonomiaan pyrkivien osien välisiin konflikteihin ja yhteen hankautumisiin. Tätä varten tarvitaan kurinalaistavia integraatiotoimenpiteitä, esimerkiksi koordinaatiota symbolisten järjestelmien, kuten uskontojen, tai säätelyn eli lakien muodossa.

Yhteiskunnan ja talouden organisaatiolla on usein taipumus kasvaa, jäykistyä ja rakentaa itselleen suojamekanismeja ja erilaisia palomuuureja autonomiansa suojaksi. Eisenstadt (1964) näkee integraation resurssikilpailun välttämättömänä ratkaisuna ja seurauksena. Tarjoamme vaihtoehdon tälle evoluutiotulkinnalle. Kilpailun pakotetun integraation sijaan nykyaikaistuminen voidaan nähdä yhteistyön ja autonomisten osajärjestelmien yhteen kasvun näkökulmasta. Esimerkiksi yrityksen tai toimialan vakiintumisen ja ennustettavuuden lisääntyminen usein edistää erilaisten yhteistyöverkostojen syntyä. Myös syntyneille verkostoille on ominaista institutionalisoituminen ja vakiintuminen. Tuloksena voi olla kokonainen toimiala ja ekosysteemi, joka omalla ennustettavuudellaan tukee uusien yritysten ja toimialojen syntyä.

Yhteiskuntatieteen klassikoiden, esimerkiksi Weberin, Thorstein Veblenin, Joseph Schumpeterin ja John Kenneth Galbraithin mukaan organisaatioiden rutinoituminen ja jäykistyminen on usein instituutioille tyypillistä. Liian pitkälle viety rationalisoituminen ja byrokratisoituminen voi olla kaiken kehityksen loppu (esim. Galbraith 1967; Schumpeter 1911; Veblen 1904). Elämän syntyyn keskittyvät evoluutionäkökulmat näkevät organisaatioiden jäykistymisen ja ennustettavuuden lisääntymisen kaikkea muuta kuin haitallisena lopputilana, pikemminkin välttämättömänä uusien toiminnallisten kokonaisuuksien synnylle.

Modernisoituminen: evoluutioteoreettinen tulkinta

Yleinen evoluutioteoria (*general evolution theory*) pyrkii analysoimaan ja yleistämään fysikaalisten, biologisten ja yhteiskunnallisten systeemien kehitystä kohti yhä kompleksisempia rakenteita. Tällainen näkökulma täydentää edellä esitettyjä modernisaatioteorioita korostamalla yhteistyötä kilpailun sijaan (Khalil ja Boulding 1996). On huomionarvoista, että esimerkiksi kilpailua korostavan peliteorian isä John von Neumann viimeisinä 1950-luvun elinvuosinaan kääntyi korostamaan yhteistyön merkitystä pohtiessaan itse itseään tuottavien koneiden ja keinoitekoisen yhteiskunnan (*artificial society, biogenesis*) syntyä (ks. Bhattacharya 2021, 225–280). Modernisaatioteorioille elämän syntyä kuvaavat evoluutiotulkinnat voivat tarjota virikkeitä.

Luonnossa vallitsee perusrakenteiden standardisoitumisen tendenssi. Suunta on kohti yhä kompleksisempia kokonaisuuksia. Atomi-, molekyyli- ja solurakenteet ovat silmiinpistävän säännöllisiä ja stabiileja. Monille luonnon entiteeteille näyttää olevan yhteistä se, että ajan myötä ne kykenevät uusintamaan itseään yhä täydellisemmin ja tarkemmin (Csanyi 1989). Esimerkiksi yksisolujen eliöiden rakenteet, niiden uusiutuminen ja keskinäiset interaktiot olivat evoluution alkuvaiheessa hyvin satunnaisia ja muuntelukykyisiä. Ajan myötä solurakenteet ovat yhdenmukaistuneet ja tietyt keskinäissuhteet, esimerkiksi ytimen ja suojaavan kuoren suhde, vakiintuneet. Samalla solut myös alkoivat osallistua yhä laajempiin ympäristönsä kemiallisiin prosessikokonaisuuksiin. Eisenstadt kuvaisi tätä prosessia työnjaon syventymiseksi.

Varhaiset solut toimivat solujen kokoelmissa jatkuvasti muuntuviissa työnjaon rooleissa. Hiljalleen nämä kokoelmat muuntuivat yhä pysyvämmiksi yhteistyörakenteiksi ja vakiintuivat lopulta monisoluisiksi organismeiksi. Toisin sanoen pysyvien "solurakenteiden" synty mahdollisti yhä korkeamman tason integraatioiden synnyn. Solujen tapauksessa monisolujen eliöiden syntyminen oli puolestaan edellytys sille, että elämä siirtyi merestä maalle. Olosuhteet maalla olivat huomattavasti vaativammat kuin meressä. Osa soluista erikoistui metabolismiin eli aineenvaihduntaan ja osa suojaamiseen (iho). Yksisolujen eliöiden solut ovat generalisteja verrattuna kehittyneempien monisolujen työnjaollisesti eriytyneisiin specialistisoluihin.

Voisi ajatella, että hyvin samanlainen kehitys näkyy myös talouden modernisoituessa kohti yhä kompleksisempia, kestävämpiä, laaja-alaisempia ja usein hierarkkisempia kokonaisuuksia. Toimialojen synnyn takana voi olla pienten yritysten keskinäinen integroituminen kokonaisiksi itse itseään uusintaviksi verkostomaisiksi "ekosysteemeiksi" (Pantzar ja Csanyi 1991; Pantzar 1992). Pienten yritysten yhteistyö voi muuntua myös laajoiksi korporatioiksi, kuten tapahtui rautateille ja pankeille 1800-luvun Yhdysvalloissa. Alfred Chandler (1977) kertoo klassikkoteoksessaan *The Visible Hand*, kuinka 1800-luvun puolivälin jälkeen yritykset ja toimialat kehittyivät ja kasvoivat toinen toisiaan kirittäen ja rakentaen. Rostowin mukaan Yhdysvallat irtaantui tässä vaiheessa traditionaalisen talouden pysähtyneisyydestä. Evoluutioteoreettisesti voidaan ajatella, että uusien yritysten, toimialojen ja kokonaisten kansantalouksien

kehityksen mahdollisti aikaisempien sukupolvien (yksilöiden, yritysten, toimialojen) tuottama ennustettava ja laadukas toiminta.

Ensimmäiset Yhdysvaltain teollistumisen vaiheet ilmenivät jo 1800-luvun alkupuolella, kun paljolti Englannin kehitystä jäljitellen alettiin tuottaa aseita ja vaatteita aikaisempaa isommassa mittakaavassa. Vuosisadan puolivälissä alkoi rautateiden laajentumisen aika ja tähän liittyen viestintävälineiden tarve kasvoi. Myös pankkitoiminta kehittyi rautateiden integroidessa maan eri osat.

Ajan myötä yksilöiden ja pienten yritysten verkostot vakiintuivat kokonaisiksi toimialoiksi ja vakiintuneiksi verkostoiksi (Beniger 1986; Chandler 1977; Douglass 1971; White 2012). Itsenäiset pienet pankit kykytyivät yhä enemmän toisiinsa ja lopulta integroituvat koko Yhdysvaltain talouden kehitystä muokkaaviksi korporatioiksi. Rautateillä kehitys oli hyvin samantyyppistä. Rautatieyhteys Atlantin rannalta Tyynenmeren rantaan tuli kuitenkin mahdolliseksi vasta siinä vaiheessa, kun yksittäisillä raideosuuksilla noudatettiin samoja byrokraattisia periaatteita liikenteen ohjaamisessa, aikataulutamisessa ja raidelevyksissä. Yhdysvallat olikin aktiivinen kansainvälisessä yhteistyössä, kun yhtenäisistä aikavyöhykkeistä sovittiin. Ennen yhtenäisiä aikavyöhykkeitä Yhdysvalloissa junaonnettomuudet olivat yleisiä.

Rautateiden ja jakelujärjestelmien kehityksen myötä Yhdysvalloista tuli yhtenäinen markkina-alue, joka taas edisti esimerkiksi yhtenäisen lainsäädännön kehittämistä, yhä suurempien yritysten syntyä ja uudenlaista liikkeenjohtoa. Lennätin ja sittemmin puhelin olivat olennaisia viestintävälineitä rautateiden levitessä koko mantereen kattavaksi. Rautatieverkoston laajenemisen myötä myös maatalouskauppa ulottui yhä kauemmaksi maatalouksista. Chicagosta tuli tärkeä risteysasema, jossa myös kehitettiin ensimmäiseksi raaka-aineiden futuurikaupat. Rautatiet kehittyessään mahdollistivat myös teräksen, kemiallisten tuotteiden ja öljyn valtakunnan kattavan kaupan ja autoteollisuuden synnyn.

Kiinnostavaa tällaisessa kehityksessä on se, kuinka tietyt toimialat tuottavat itse oman tuhon siemenet. 1900-luvulla rautateiden merkitys väheni autoliikenteen yleistymisen myötä. Kyky siirtää massiivisesti raaka-aineita paikasta toiseen oli autoteollisuuden synnylle ensiarvoisen tärkeää.

Modernisaatioteoria ja Suomen talouskehitys

Rostowin modernisaatioteorian vaiheet ovat tunnistettavissa monen maan talouskehityksessä viimeisen 150 vuoden ajanjaksoa tarkasteltaessa. Siitä ei kuitenkaan voida päätellä, että esimerkiksi modernisaatioteoriaan kohdistunut kritiikki ei olisi varteenotettavaa. Arvostelua kohdistettiin teorian universalismiin ja ajatukseen yhteiskuntien konvergenssista modernisoitumisen myötä. Kansainvälisessä keskustelussa modernisaatioteoriaan myönteisesti suhtautuvat tutkijat ehdottivat modernin ja modernisoitumisen erottamista toisistaan (Bendix 1967) sekä mahdollisuutta modernin ja traditionaalisen esiintymiseen rinnakkain (Gusfield 1967).

Moderni valtio perustui pitkälti kolmeen tekijään: pysyvään armeijaan, valtakeskukseen ja valtiolliseen verotukseen (Ylikangas 1990, 174). Nämä elementit kehittyivät laajasti Keski- ja Länsi-Euroopassa sekä myös Ruotsissa 1500- ja 1600-luvuilla. Samoihin aikoihin eli nimenomaan 1600-luvulla eurooppalaisen maailmantalouden keskus siirtyi lopullisesti Välimeren piiristä aikaisemmin perifeeriseen pohjoisempaan Eurooppaan Hollannin Amsterdamiin (Braudel 1986, 83). Hollantilaisten menestyksen takana oli merenkulku ja palvelut, kuten kaupankäynti, varastointi ja pankkiiritoiminta, joita tukivat tiheä kaupunkiverkosto sekä tehokas maatalous.

1600-luvulla Euroopan periferiaa olivat Skotlanti, Irlanti, Skandinavian maat ja Hampurista Venetsiaan ulottuvan linjan itäpuolinen Eurooppa sekä Rooman eteläpuoleiset alueet. Suomen emämaa ja protestantismin johtava puolustaja Ruotsi onnistui rakentamaan lyhyen Itämeren herruuden 1600-luvulla. Tervamonopolin romahdus ja lopulta 1700-luvun alun sota Venäjää vastaan päätti Ruotsin suurvalta-aseman (Kuisma 2024, 55–56). 1700-luvun puolivälissä varhaiskapitalismin esiin murtautuminen johti uuteen kehitykseen pois harvainvaltaisesta ja hyvin eriarvoisesta yhteiskunnasta kohti myöhempää elintason paranemista (Ylikangas 1986, 90–91). Vuoden 1809 jälkeisen venäläismiehityksen jälkeinen autonominen Suomi oli vielä vääjäämättä Euroopan periferiaa.

Tietoisuus perifeerisyydestä oli 1800-luvun Pohjoismaissa vahvaa, mutta kansakunnissa syntyi pyrkimys päästä modernin teknologian avulla nyky-aikaisiksi kansakunniksi ja eroon pysähtyneestä rahvaan kulttuurista (Löfgren 1993, 38). 1800-luku merkitsi monissa Euroopan maissa kansallisuusaatteen

nousua ja kansallisen identiteetin etsintää. 1700-luvun jälkipuolen suuren teollisen vallankumouksen mainingit alkoivat näkyä myös Suomessa kaup-pakapitalismin muuttuessa vähitellen teolliseksi kapitalismiksi 1800-luvun kuluessa. Suomen voidaan tulkita muuntuneen vähitellen periferiasta semi-periferian kautta osaksi globaalia keskusta viimeisen sadan vuoden aikana. Kuten olemme aiemmin todenneet, Suomi saavutti irtaantumisvaiheen 1860- ja 1870-luvulla eli noin 80 vuotta Isossa-Britanniassa 1700-luvun puolivälissä tapahtuneen ensimmäisen teollisen vallankumouksen jälkeen.

Kaupallisesti ylivoimaisesta ja ensimmäiset kansalliset sisämarkkinat kehittäneestä Isosta-Britanniasta tuli 1780-luvun alussa eurooppalaisen maailmantalouden kiistaton johtava talusmahti Lontoo keskuksenaan (Braudel 1986, 43, 332). 1600-luvulla parlamentin rooli oli vahvistunut, ja vuonna 1694 maahan perustettiin yksi maailman ensimmäisistä keskuspankeista, Bank of England, vuoden 1688 Mainion vallankumouksen jälkeen (North 1990, 138–139). Teknisten innovaatioiden, tehostuneen tuotannon ja laajojen kauppayhteyksien avulla Iso-Britannia kehittyi ensimmäistä teollista vallankumousta seuranneen parinkymmenen vuoden aikana irtaantumisvaiheeseen ja lopulta kypsymiseen 1800-luvun puolivälissä. Vuosisadan loppupuolella Iso-Britannia laajensi imperiumiaan, kunnes maailmantalouden keskus siirtyi lopulta 1900-luvulle tultaessa Yhdysvaltoihin ja New Yorkiin.

Isolle-Britannialle ja Yhdysvalloille yhteinen piirre on se, että niissä onnistuttiin luomaan taluskehitykselle suotuisat instituutiot. Daren Acemoglu ja James Robinson (2013, 75–99) ovat osoittaneet, että ihmisille vaikutus- ja vaurastumismahdollisuuksia tarjonneita inklusiivisia instituutioita luoneet maat ovat menestyneet taloudellisesti ja vaurastuneet. Vastaavasti ekstraktiivisten instituutioiden maissa vauraus on kasautunut lähinnä eliitin käsiin. Poliittisesti inklusiivisten instituutioiden tulee olla sekä riittävän keskitettyjä että moniarvoisia. Avoin yksityinen omistusoikeus on talouden inklusiivisten instituutioiden tärkein ominaisuus. Ekstraktiiviset instituutiot johtavat taloudessa puolestaan riistotalouteen tai komentotalouteen. Myös Suomen suotuisaan yhteiskuntakehitykseen juuri inklusiiviset poliittiset ja taloudelliset instituutiot ovat tarjonneet perustan. Inklusiivisten instituutioiden maissa kansalaiset ovat voineet itse vaikuttaa yhteiskunnan toimintaan ja myös omaan menestykseensä. On helppo yhtyä Risto Alapuron (2019, 235) arvioon, jonka

mukaan Suomen eliiteillä on ollut intressi edistää inklusiivisten taloudellisten instituutioiden kehitystä ja ottaa huomioon myös teknologia ja sivistys.

On perusteita väittää, että Suomi tuli kypsytysvaiheeseen 1950-luvulla edellisen vuosikymmenen sotien ja vaikeiden vaiheiden jälkeen. Vuosikymmenen alussa vielä yli neljäkymmentä prosenttia suomalaisista sai elantonsa maa- ja metsätaloudesta, teollisuuden osuus oli vajaa kolmannes ja palveluiden runsas viidennes. Neuvostoliitolle maksettavat sotakorvaukset pakottivat panostamaan metalli- ja konepajateollisuuteen entistä enemmän. Myös vähittäiskauppa laajeni, myymäläverkostoa kasvatettiin ja henkilökuntaa palkattiin palvelemaan kuluttajia, mutta myös maailmalla yleistynyt itsepalvelu teki tuloaan (Heinonen 1998, 251). Vaikka kulutusmahdollisuudet olivat vielä kohtalaisen niukkoja, säästäväisyys oli kunniaa ja tavoitesäästäminen oli välttämätöntä, mainonta laajentui ja koteihin uskallettiin jo hankkia ensimmäisiä kotitalouskoneita helpottamaan perheenemäntien työtä (Heinonen 2013, 21–22). Nykyaikaisen kulutusyhteiskunnan läpimurto lähestyi kuluttajien ostovoiman kasvaessa ja yhteiskuntarakenteen alkaessa muuttua. 1960-luku oli suuren rakennemuutoksen vuosikymmen.

Suomi saavutti tällaisen nykyaikaisen kulutusyhteiskunnan ja myös runsauden yhteiskunnaksi luonnehditun (Galbraith 1957) aseman 1960-luvun suuren rakennemuutoksen myötä. Silloin kaupunkimaisissa oloissa asuvien suomalaisten osuus ohitti maaseudulla asuvien ja teollisuustyötä tekevien osuuden sekä maataloudessa työskentelevien osuuden, työaika alettiin lyhentää, nuoriso rynnisti yliopistoihin opiskelemaan ja yksityisautot sekä televisiovastaanottimet tulivat yhä useampien suomalaisten ulottuville. Nuorison oma populaarikulttuuri, naisten vapautusliike ja rauhanliike sekä poliittiset protestit esimerkiksi Vietnamin sotaan olivat ajan ilmiöitä.

1980-luvulla kulutus demokratisoitui Suomessa. Alettiin puhua kaupunkikulttuurista ja melkein kuka tahansa saattoi alkaa nauttia aikaisemmin eliitille kuuluvista eduista, kylpylälomista, etelän lomakohteista ja golfin kaltaisista urheilulajeista. Vuosikymmenen puolivälin lyhyessä ajanjaksossa Harri Holkerin ”hallitun rakennemuutoksen hallitus” lakkautti hinta- ja tuontisääntelyn tarpeisiin perustetut Elinkeinohallituksen ja Lisenssiviraston. Samalla myös esimerkiksi energia-, tele- ja rahamarkkinat vapautettiin markkinavoimille. Dereguulaatio-retoriikka oli kaikilla eri markkinoilla hyvin samanaista, ja esimerkiksi pääministeri Holkeri toimi samanaikaisesti monella eri

foorumilla. Ulkomaalaisten omistus suomalaisiin yrityksiin sallittiin, korkosäännöstelystä luovuttiin ja lopulta myös palvelusektorin tuotanto saatettiin veronalaiseksi. Taloudellinen eliitti oli käynyt keskustelua korkosäätelyn haitoista jo vuosikymmeniä ennen tätä. Sama pätee liikevaihtoveroon, jonka muuttamista arvonlisäveroksi perusteltiin 1980-luvun lopulla erityisesti vientisektorin kilpailukyvyyn parantamisella (ks. Lassila 1958). Talouseliitillä oli keskeinen rooli ilmapiirin muokkaamisessa kuten myös institutionaalisten muutosten nopeassa toteuttamisessa.

Talouden evoluutiossa tai modernisoitumisessa ei ole kyse pelkästään kilpailusta vaan myös yhteistyön kehittymisestä yhä laajemmiksi ja pitkäkestoisemmiksi kokonaisuuksiksi jopa tuotteiden hinnoittelun alueella (Kallioinen 2019; Ylönen 2021). Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana esimerkiksi työnantajien ja ay-liikkeen yhteisillä ponnistuksilla on ollut vaikutuksensa hyvinvointivaltion, esimerkiksi eläkejärjestelmän, kehitykseen. Suomen kontekstissa erityisesti metsäteollisuus ja pankit ovat toimineet integroivana voimana aina 1990-luvulle asti (Kuisma 2024). Tätä kuvaa hyvin vielä 1980-luvulla yleisesti käytetty toimialarationalisointi-sana. Sellaiset metsäteollisuuden kartellit kuin esimerkiksi Finnpap tai Converta jouduttiin lopettamaan Euroopan unionin liittymisen yhteydessä. Modernin kilpailulainsäädännön vastaista ajattelua tai toimintaa ei enää sallittu.

Eisenstadtin mukaan eri yhteiskuntamuodoissa keskuksen ja periferian suhteen vaihtelulla on tärkeä rooli. Modernisaatioprosessi on hyvin erityinen vaikkapa duaalitaloudessa, jossa eliitti elää globaalia kapitalismia ja kansa eristyksessä omaa paikallista elämäänsä. Anders Chydeniuksen mukaan Hollannin 1700-luvun menestys perustui siihen, että siellä kaupungin ja maaseudun raja ei ollut lainkaan yhtä selvä kuin sen naapurimaissa (Jonasson ja Hyttinen 2012). Voisi ajatella, että Suomessa metsäomistuksen laaja maantieteellinen ja sosiaalinen jakauma oli keskeinen selitys sille, että 1930-luvun lamasta selvittiin nopeammin kuin monessa muussa maassa. Yhtä lailla 1870-luvun traditionaalista yhteiskunnasta irtaantuminen oli ymmärrettävissä metsän vientitulojen kanavoitumisena maaseudun väestölle ja sitä kautta myös kulutuskysynnän elpymisessä. Samaan aikaan esimerkiksi Stockmannin tavaratalo alkoi kehittyä ripeästi, kun myös maaseudun asukkaista tuli kuluttajia. Saksasta aluksi Nuutajärven lasitehtaan palvelukseen tullut Georg Franz Stockmann on erinomainen esimerkki siitä, kuinka muualta tullut eliitti on muokannut Suomen

nykyaikaistumista (Kuisma 2009). Hänen aikanaan ja ansioistaan Helsinkiin syntyi Suomen ensimmäinen mannermainen tavaratalo. Osa kaupasta käytiin vaihtokauppana. Rahatalous löi läpi lopullisesti vasta 1920– ja 1930-luvuilla.

Suomi 100: periferiasta moderniksi oikeusvaltioksi ja hyvinvointi-yhteiskunnaksi

Artikkelimme tavoite on korostaa sekä nykyaikaistamisen että modernisaatio-teorioiden taustalla olevia toimijoita. Lähtökohtamme on se, että myös tekstit ovat toimijoita (Czarniawska ja Joerges 1996). Esitämme myös alustavaa ja uudenlaista evolutionaarista pohdintaa yhteiskunnan ja talouden organisoitumisesta enemmän yhteistyön kuin kilpailun kautta. Lopuksi asetamme Suomen kehityksen rostowilaiseen kehikkoon. Jatkossa aiomme pohtia enemmän sitä, kuinka tuotannon ja kulutuksen suhde on historiallisesti muuttunut. Suomi oli vielä 1950-luvulla tuotantovetoinen. Lähes kaikki markkinoille tulevat hyödykkeet myytiin loppuun. 2000-luvulle tultaessa kulutus ja siihen liittyvät kulttuuriset muodot, kuten esimerkiksi sosiaalinen media, ovat yhä enemmän määritelleet tuotantoa ja markkinoiden kehitystä. Tausta tälle muutokselle on kuitenkin pitkän aikavälin kehitys.

Suomen kehitys Ruotsin alusmaasta ja Venäjän periferiasta semiperiferiaksi ja lopulta moderniksi oikeusvaltioksi laajoine poliittisine oikeuksineen ja vakaine instituutioineen parinsadan vuoden kuluessa on kiistatta menestystarina. Valtiopäivät, kunnallinen itsehallinto, yhdistymisvapaus ja elinkeinovapaus loivat pohjan, jolle maamme nykyaikaistaminen rakentui (Haapala ja Markkola 2021, 360). Vähitellen modernisoitua ja vaurastuva Suomi oli kehityksen kiinniottajamaa (Haapala 2018, 22). Vaikka Suomen teknologinen perusta ja monet instituutiotkin olivat tuontitavaraa (Koponen ja Saaritsa 2019, 12), niistä onnistuttiin kuitenkin jalostamaan ja kehittämään nykyaikaistamisen rakennuspalikat. Suomalaisten vahva usko koulutukseen ja edistykseen siivitti yhteiskunnan nykyaikaistamista, joka vauhtiin päästyään johti sisällissodasta ja 1940-luvun sodista huolimatta suotuisaan kehitykseen moderniksi ja demokraattiseksi hyvinvointiyhteiskunnaksi toisen maailmansodan jälkeisenä aikana. Toki Suomen 1900-luku merkitsi myös selviytymistä, missä kansalliset joutuivat aika ajoin tinkimään turvallisuudestaan ja hyvinvoinnistaan.

Yhdysvaltain ja Ranskan vallankumoukset edistivät paitsi uudenlaista mentaalista järjestystä myös uudenlaisia demokraattisia instituutiomuotoja. Useimmissa maissa viive oli kuitenkin pitkä. Voisi ajatella, että Suomessa dialektinen kehitys eli kulttuuristen orientaatioiden ja instituutioiden keskinäisyhteys on näkynyt siinä, kuinka monet 1900-luvun institutionaaliset muutokset tapahtuivat hyvin nopeasti, kun taas näitä valmistelevien kulttuuristen orientaatioiden kehitys on ollut hitaampaa ja pitkäjänteisempää. Suomen nykyaikaistaminen ja nykyaikaistuminen tapahtuivat viivästyneesti mutta nopeasti.

Suomelle vuoden 1809 autonomisen aseman saavuttaminen osana Venäjää oli tärkeä askel kohti itsenäisen kansallisvaltion syntyä runsaat sata vuotta myöhemmin. Autonomian myötä esimerkiksi oma valuutta tuli mahdolliseksi. Muutos edellytti kuitenkin sitä, että oli jatkuvasti sopeuduttava imperiumin symboliseen järjestykseen. Euroopan unioniin liittyminen vuonna 1995, sittemmin euroon siirtyminen vuonna 2000 ja lopulta Naton täysijäsenyys vuonna 2023 olivat askelia, joita oli aatteellisesti valmisteltu vuosikymmeniä. Eisentadt saattaisi kutsua tätä kehitystä evoluutioksi, jossa Pohjois-Euroopan semiperiferia on löytänyt roolinsa ensiksi Ruotsin, sitten Venäjän ja lopulta Atlantisen liiton reunavaltiona.

Lähteet

- Acemoglu, Daron ja Robinson, James A. 2013. *Miksi maat kaatuvat. Vallan, vaurauden ja varattomuuden synty*. Kääntänyt Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Alapuro, Risto. 2019. Eliitit kansakunnan rakentajina. Teoksessa Juhani Koponen ja Sakari Saaritsa (toim.) *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Helsinki: Gaudeamus, 219–235.
- Alapuro, Risto, Liikanen, Ilkka, Smeds, Kerstin ja Stenius, Henrik (toim.). 1987. *Kansa liikkeessä*. Vaasa: Kirjayhtymä.
- Bendix, Reinhard. 1967. Tradition and modernity reconsidered. *Comparative Studies in Society and History*, 9:3, 292–346.

- Beniger, James. 1986. *The control revolution, technological and economic origins of the information society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Berman, Marshall. 1982. *All that is solid melts into air: the experience of modernity*. Lontoo: Verso.
- Bhattacharya, Ananyo. 2021. *The man from the future: the visionary life of John von Neumann*. Harmondsworth: Penguin.
- Braudel, Fernand. 1986. *Världens tid. Civilisationer och capitalism 1400–1800, band 3*. Kääntänyt Gunnar Sandin. Tukholma: Gidlunds böcker.
- Bury, John B. 1920. *The idea of progress: an inquiry to its origin and growth*. Lontoo: Macmillan.
- Calinescu, Matei. 1987. *Five faces of modernity: modernism, avant-garde, decadence, kitsch, postmodernism*. Durham: Duke University Press.
- Chandler Jr, Alfred D. 1993. *The visible hand*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Csanyi, Vilmos. 1989. *Evolutionary systems and society, a general theory of life, mind, and culture. A publication of the General Evolution Research Group*. Lontoo: Duke University Press.
- Czarniawska, Barbara ja Bernward, Joerges. 1996. Travels of ideas. Teoksessa Barbara Czarniawska ja Guje Sevón (toim.), *Translating organizational change*. Berliini: de Gruyter, 13–48.
- Cohen, Lizabeth. 2003. *A consumers' republic: the politics of mass consumption in postwar America*. New York: Alfred A. Knopf.
- Douglass, Elisha. 1971. *The coming of age of American business: three centuries of enterprise 1600–1900*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1964. Social change, differentiation, and evolution. *American Sociological Review*, 29:3, 375–386. <https://doi.org/10.2307/2091481>
- Eisenstadt, Shmuel N. 1966. *Modernization: protest and change. Modernization of traditional societies series*. Lontoo: Prentice-Hall International.
- Eisenstadt, Shmuel N. 1974. Studies of modernization and sociological theory. *History and Theory*, 13:3, 225–252. <https://doi.org/10.2307/2504778>
- Eisenstadt, Shmuel N. 1980. Cultural orientations, institutional entrepreneurs, and social change: Comparative analysis of traditional civilizations. *American Journal of Sociology*, 85:4, 840–869. <https://doi.org/10.1086/227091>

- Fornäs, Johan. 1995. *Cultural theory and late modernity*. Lontoo: Sage.
- Galbraith, John. 1958. *The affluent society*. Boston: Houghton Mifflin.
- Galbraith, John. 1967. *The new industrial state*. Lontoo: Hamish Hamilton.
- Gilman, Nils. 2003. *Mandarins of the future: modernization theory in cold war America*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Gusfield, Joseph. 1967. Tradition and modernity: misplaced polarities in the study of social change. *American Journal of Sociology*, 72:4, 351–362. <https://doi.org/10.1086/224334>
- Haapala, Pertti (toim.). 2018. *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino.
- Haapala, Pertti ja Markkola, Pirjo. 2021. Kun yhteiskunta selviytyi: vuosisadan kolme kriisiä. Teoksessa Petri Kronen, Nils Erik Villstrand ja Pertti Haapala (toim.), *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000 osa 1. Rakenteet ja instituutiot*. Tampere: Vastapaino, 341–373.
- Heikkinen, Sakari, Heinonen, Visa, Kuusterä, Antti ja Pekkarinen, Jukka. 2000. *The history of Finnish economic thought 1809–1917. The history of learning and science in Finland 1828–1918, 17A*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Heinonen, Visa. 1998. *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa. Bibliotheca Historica 33*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000088>
- Heinonen, Visa. 2013. Introduction: the formation of the Finnish type of consumer society between the east and the west, the 1950's and 1960's. Teoksessa Visa Heinonen ja Matti Peltonen (toim.), *Finnish consumption: an emerging consumer society between east and west*. *Studia Historica* 83. Helsinki: Finnish Literature Society, 10–37.
- Heinonen, Visa ja Pantzar, Mika. 1993. Perifeerisyys kansakunnan kilpailuetuna. Teoksessa Tuovi Allén, Visa Heinonen ja Mika Pantzar (toim.), *Täyskäännös? Taloutemme valintojen edessä*. Helsinki: Gaudeamus, 114–137.
- Hettne, Björn. 1990. *Development theory and the three worlds*. Harlow: Longman.
- Hjerppe, Riitta. 1988. Suomen talous 1860–1985. *Kasvu ja rakennemuutos. Suomen Pankin julkaisuja: kasvututkimuksia XIII*. Helsinki: Suomen Pankki ja Valtion painatuskeskus.
- Inglehart, Ronald. 2006. Mapping global values. *Comparative Sociology*, 5:2–3, 115–136. <https://doi.org/10.1163/156913306778667401>

- Jallinoja, Riitta. 1991. *Moderni elämä: ajankuva ja käytäntö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jonasson, Maren ja Hyttinen, Pertti (toim.). 2012. *Anticipating the wealth of nation. The selected works of Anders Chydenius (1729–1803)*. Lontoo: Routledge.
- Jutikkala, Eino. 1962. Industrial take-off in an under-developed country: the case of Finland. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 88, 52–67.
- Jutikkala, Eino. 1968. Suomen teollistuminen. Teoksessa Eino Jutikkala (toim.), *Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Historian korkeakoulu 2*. Helsinki: WSOY, 206–220.
- Kaldor, Nicholas. 1954. The relation of economic growth and cyclical fluctuations. *Economic Journal*, 64:253, 53–71. <https://doi.org/10.2307/2227090>
- Kallioinen, Mika. 2019. *Kilpailu ja sääntely. Institutionaalinen näkökulma Suomen taloushistoriaan*. Tampere: Vastapaino.
- Karonen, Petri, Villstrand, Nils Erik ja Haapala, Pertti (toim.). 2021. *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 1 Rakenteet ja instituutiot*. Tampere: Vastapaino.
- Khalil, Elias ja Boulding, Kenneth (toim.). 1996. *Evolution, order and complexity. Routledge frontiers of political economy*. Lontoo: Routledge.
- Koponen, Juhani ja Saaritsa, Sakari. 2019. Suomi, historia, kehitys. Teoksessa Juhani Koponen ja Sakari Saaritsa (toim.), *Nälkämäasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Helsinki: Gaudeamus, 11–31.
- Koponen, Juhani ja Saaritsa, Sakari (toim.). 2019. *Nälkämäasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuisma, Markku. 2009. *Suomen poliittinen taloushistoria 1000–2000*. Helsinki: Siltala.
- Kuisma, Markku. 2024. *Kansallinen voitto ja kapitalismin henki. Luonnostelmia maailmantalouden reunalta*. Helsinki: Siltala.
- Lassila, Jaakko. 1958. Liikevaihtoverotuksen taloudellisista vaikutuksista, verorasituksesta ja ns. neutraalista liikevaihtoverosta. *Liiketaloudellinen aikakauskirja*, 7:4, 263–280.
- Latham, Michael. 2000. *Modernization as ideology: American social science and “nation building” in the Kennedy era*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press.

- Lipset, Seymour. 1959. Some social requisites of democracy: economic development and political legitimacy. *The American Political Science Review*, 53:1, 69–105. <https://doi.org/10.2307/1951731>
- Löfgren, Orvar. 1993. Nationella arenor. Teoksessa Billy Ehn, Jonas Frykman ja Orvar Löfgren (toim.), *Försvenskningen av Sverige*. Tukholma: Natur och Kultur, 21–117.
- Markkola, Pirjo, Niemi, Marjaana ja Haapala, Pertti (toim.). 2021. *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 2 Yhteisöt ja identiteetit*. Tampere: Vastapaino.
- Meek, Ronald. 1977. *Smith, Turgot and after*. Lontoo: Chapman and Hall.
- New York World's fair 1965 official guide*. 1965. New York: Time-Life books.
- North, Douglass. 1990. *Institutions, institutional change, and economic performance: political economy of institutions and decisions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ojala, Jari, Eloranta, Jari, Jalava, Jukka ja Asplund, Rita (toim.). 2006. *The road to prosperity: An economic history of Finland*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1076. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura ja Nuorisotutkimusseura.
- Pantzar, Mika. 1992. Toward an evolutionary view of socio-economic systems. *World Futures: Journal of New Paradigm Research*, 34:1–2, 83–103. <https://doi.org/10.1080/02604027.1992.9972296>
- Pantzar Mika ja Csanyi, Vilmos. 1991. The replicative model of the evolution of the business organization. *Journal of Social and Biological Structures*, 14:2, 149–163.
- Peltonen, Matti. 1992. *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 164. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rostow, Walt W. 1952. *The process of economic growth*. New York: W. W. Norton.
- Rostow, Walt W. 1956. The take-off into self-sustained growth. *Economic Journal*, 66:261, 25–48. <https://doi.org/10.2307/2227401>
- Rostow, Walt W. 1962. *Taloudellisen kasvun vaiheet*. Kääntänyt Jaakko Railo. Helsinki: WSOY.

- Schumpeter, Joseph. 1980. *The theory of economic development. An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle.* Oxford: Harvard University Press.
- Schumpeter, Joseph. 1986. *History of economic analysis.* Winchester, MA: Allen and Unwin.
- Veblen, Thorstein. 1904. *The theory of business enterprise.* Social Science Classics Series. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Weber, Max. 1980. *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki.* Kääntänyt Timo Kyntäjä. Helsinki: WSOY.
- Weber, Peter. 2008. *Modernity as experience and interpretation: a new sociology of modernity.* Cambridge: Polity Press.
- Weber, Peter. 2012. *Modernity: understanding the present.* Cambridge: Polity Press.
- White, Richard. 2012. *Railroaded: the transcontinentals and the making of modern America.* New York: W.W. Norton and Company.
- Ylikangas, Heikki. 1986. *Käännekohtat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla.* Helsinki: WSOY.
- Ylikangas, Heikki. 1990. *Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi.* Helsinki: WSOY.
- Ylönen, Matti. 2021. *Yhtiövalta alustatalouden aikakaudella: evolutionaarinen taloustiede ja yhtiöt yhteiskunnallisina toimijoina.* Tampere: Vastapaino.